

In gesprek met Lex Heerma van Voss

‘Gemiddeld gesproken ga je als Nederlander gemakkelijker om met een Hamburger dan met een Münchenaar.’

Lex, je zit hier vanwege het feit dat je bijzonder hoogleraar in de economisch-sociale geschiedenis bent. Is dat je precieze leeropdracht?

Dat is niet precies mijn leeropdracht. Die luidt: de sociaal-economische geschiedenis sinds 1870, met name de geschiedenis van arbeid en arbeidsverhoudingen. De leerstoel is verbonden aan de faculteit Sociale Wetenschappen in Utrecht en is ingesteld door het IISG.

Wat houdt die functie in?

In Utrecht werk ik één dag per week. De andere dagen zit ik op het IISG. Eigenlijk is voor mij het belangrijkste onderdeel van het hoogleraarschap dat ik promovendi begeleid. Ik geef in Utrecht ook wat onderwijs, maar het is daar een kleine niche. Het IISG stelt dergelijke hoogleraarschappen in als een link tussen de eigen onderzoeksstaf en de universiteit, waar natuurlijk het nieuwe talent vandaan moet komen. Het IISG zelf leidt namelijk niet op. Dat talent hopen we door het onderwijs met het IISG in contact te brengen; uiteraard in de hoop dat ze de collectie gaan gebruiken en op de terreinen waarop het IISG bezig is verder gaan. Het begeleiden van promovendi is arbeidsintensief, maar ook heel leuk.

De vraag ligt voor de hand. Wat doe je die vier dagen op het IISG?

Afgezien van eigen onderzoek, is het vooral het samen met Marcel van der Linden managen van de onderzoeksafdeling van het IISG. Die is door Jan Lucassen uit de grond gestampt. Traditioneel deed het IISG zelf niet bijzonder veel onderzoek, maar inmiddels zijn we — denk ik — een van de grotere historische onderzoeksgroepen in Nederland. Daarvan kan maar een klein gedeelte in vaste dienst zijn. Die mensen houden zich bezig met het bedenken van nieuwe projecten en zoeken daar geld voor. Daar ben ik er één van.

Dat onderzoek, wat houdt dat inhoudelijk gezien in? Wat voor onderwerpen stel jij aan de orde? Op wat voor gebieden zitten de promovendi?

Er zijn twee dingen die op het moment mijn belangstelling hebben. Ten eerste de economie van de Republiek. Er zijn twee promovendi bezig met de invloed van de Republiek in de Gouden Eeuw op de omliggende gebieden, en er zijn twee promovendi met vrouwenarbeid in de Republiek bezig. De rest is sociale geschiedenis van de twintigste eeuw: allochtone arbeiders in Rotterdam, een promotie over de positie van homoseksuelen voor, tijdens en na de Tweede Wereldoorlog, maar bijvoorbeeld ook een over de Raden van Arbeid. Dat zijn ook de twee terreinen waarop ikzelf actief ben geweest.

Loopt het onderzoek van het IISG nu door naar de universiteit of gaat het om twee verschillende onderzoekswerelden? Er zit geen schotje tussen het IISG en Utrecht op het gebied van onderzoek?

Ik denk het niet.

Dan is er het NEHA. Daar ben je ook actief. Wat heeft het NEHA hier mee te maken?

128

IISG en NEHA zijn nauw verweven. Historisch gesproken is het NEHA — in 1914 opgericht door Posthumus — de moeder en het IISG de dochter. Maar de uit 1935 stammende dochter heeft in allerlei opzichten de moeder overvleugeld. Dat is eigenlijk wel interessant omdat ze, denk ik, met een hele vergelijkbare filosofie door Posthumus opgezet zijn, namelijk als infrastructuur, dienstbaar aan de wetenschap. Maar er zijn ook verschillen en die verklaren het verschil in ontwikkeling. Het NEHA dreef in de eerste periode in belangrijke mate op de activiteiten en de middelen van mensen uit het bedrijfsleven en wetenschap die geïnteresseerd waren in economische geschiedenis. Het IISG werd al meteen opgezet als een instituut met als kern een bibliotheek en een archief. Het NEHA had natuurlijk ook een bibliotheek en een archief, maar het was toch in belangrijke mate ook een genootschap. Hoewel er in het bedrijfsleven rond het NEHA meer geld zat dan bij de socialisten en vakbonden rond het IISG, had een wetenschappelijk instituut in de twintigste eeuw betere groeikansen dan de soort wetenschappelijke genootschappen dat het NEHA in belangrijke mate ook was. Het NEHA is recentelijk een fusie aangegaan met het IISG. De NEHA-activiteiten leunden al heel lang zwaar op het apparaat van het IISG. Nu worden ze ook formeel door het IISG uitgevoerd. Het NEHA heeft een prachtige bibliotheek, die heel goed aansluit bij die van het IISG. Dat komt om te beginnen omdat ze ooit één waren en opgedeeld zijn. Bij het weer samenvoegen zag je soms dat ze de drukken van de klassieken verdeeld hadden. De oudste druk naar het NEHA, de volgende naar het IISG en zo om en om. Die serie kwam nu weer

onder één dak. Maar belangrijker dan die hereniging van moeder en dochter is, dat het inhoudelijk ook een goede combinatie is. Het is goed, om het soort verschijnselen dat economen beschouwen ook als sociaal-historicus te bekijken en om sociale geschiedenis ook te bekijken met de kennis van economie en economische ontwikkelingen. Als je internationaal naar de tijdschriften op het gebied van sociale en economische geschiedenis kijkt, zie je ook een brede overlap.

Dan wat betreft de inhoud van die studies. Je bent zelf begonnen met een promotieonderzoek indertijd naar de achturedag. Nu heb je het Noordzee-project waar je net al iets over zei. Er is een aantal promovendi op dat gebied aan het werk. Het is wel heel verschillend. Heb je de achturedag en dergelijke problematiek achter je gelaten, of boeit je dat nog steeds en zijn er nog andere mensen op dat terrein actief?

Om even terug te komen op de vorige vraag: dat onderzoek naar de gevolgen van de invoering van de achturige werkdag was een aardig voorbeeld van een combinatie van sociale en economische geschiedenis; uiteraard voor zover de beperkte vermogens van de beoefenaar dat toelieten. Daar ben ik in de jaren tachtig mee begonnen. Toen gold eigenlijk nog dat alles wat met de arbeidersbeweging te maken had als vanzelfsprekend interessant was. Veel van het onderzoek dat in de jaren zestig en zeventig werd verricht, ging uit van het theoretische apparaat van de arbeidersbeweging zelf. Het was logisch dat arbeiders zich organiseerden als arbeider, dat was eigenlijk de nul situatie, en afwijkingen daarvan daar was iets bijzonders mee aan de hand. Dan hadden de arbeiders een 'verkeerd bewustzijn' of dan waren de ondernemers buitengemeen sterk geweest. Als het proces zijn natuurlijke loop had dan zouden de arbeiders zich organiseren in politieke partijen en vakbonden en dan zou er een machtige arbeidersbeweging ontstaan.

Nou, de gewone ervaring leert al anders. Als je om je heen kijkt, zie je dat dat heel vaak niet gebeurt, en het onderzoek van het IISG en mijn eigen onderzoek zijn een tijd lang gericht geweest op de vraag 'als dat zo is, wat is dan wél de logica van de activiteiten van loonafhankelijken?' De gekozen richting was het resultaat van een brede gedachtewisseling op het IISG, maar een die speciaal aangevuurd was door Jan Lucassen en Marcel van der Linden. Het IISG is toen gaan kijken naar andere bestaansstrategieën dan aansluiting bij de socialistische arbeidersbeweging. Samen met Patrick Pasture heb ik daarom bijvoorbeeld een boek gemaakt over de confessionele arbeidersbeweging in Europa.²⁷ Dat werd in de jaren zeventig als een aberratie

²⁷ Lex Heerma van Voss, Patrick Pasture en Jan de Maeyer (eds), *Between Cross*

beschouwd, want de arbeider hoorde eigenlijk socialist te zijn en als hij zich katholiek of protestants organiseerde was dat een vergissing, was hij misleid. De juiste vraag moet natuurlijk zijn: 'waarom organiseren mensen zich, zoals ze zich organiseren?' Wat heeft dat voor hen voor voordeel, wat zien ze erin, bereiken ze die voordelen? Uit diezelfde gedachtlijn komt bijvoorbeeld een onderzoek voort naar de autochtone Rotterdamse arbeidersbevolking dat een aantal zaken test; zijn er verschillen met de immigranten — immigranten die door Leo Lucassen en de zijnen uitvoerig onderzocht zijn in zijn Pionier-project. Zijn immigranten sneller geneigd zich aan te sluiten bij de sociaal-democratie, zoals Bouman en Bouman beweren?

In diezelfde beweging heeft het IISG ook andere tijden en gebieden onder de loep genomen dan de westerse geschiedenis uit de negentiende en twintigste eeuw, die lang de hoofdmoot van de *labour history* vormde. Met anderen op het IISG en met een heleboel buitenlandse collega's heb ik een boek gemaakt over havenarbeid, die zich als een net over de havens van de hele wereld uitspreidt en die teruggaat tot 1790.²⁸

En nu net zijn we een boek aan het afronden over textielarbeid van 1650 tot 2000; ook wereldwijd. En als ik een kans zie dan ga ik na transport en productie door naar dienstverlening en na *rough* en zeer respectabel werk door naar onrespectabel werk en dan wordt de volgende grote vergelijking er een over prostitutie op de lange termijn, wereldwijd. Voor mij komt dat allemaal voort uit dezelfde belangstelling als naar die achturedag. Wat willen gewone mensen die gedefinieerd worden door hun loonafhankelijkheid met hun leven, hoe proberen ze dat te verwezenlijken, wat zijn de belemmeringen die ze daarbij ondervinden?

130

De Noordzee was iets heel anders. Ik heb in 1983-'84 een jaar in Parijs gezeten, met de Prix de Paris. In mijn gepubliceerde werk uit zich dat in één klein artikeltje in het Frans over de achturedag in Frankrijk en Nederland en in een aantal gegevens die in mijn proefschrift zitten. Maar een van de dingen die ik daar opdeed was dat ik dacht: ik moet ná die achturedag iets heel anders gaan doen, want die Fransen die ik hier zie en hoor die zijn allemaal heel goed in geweldig grote gebaren maken. Vergeleken met de Fransen toen, waren de Nederlanders heel micro bezig en Nederlandse historici hadden erg de neiging om te zeggen: 'ik heb geen pretenties, hoor, het gaat

and Class. Comparative Histories of Christian Labour in Europe 1840-2000 (Bern: Peter Lang, 2005).

²⁸ S. Davies, C. Davis, D. de Vries, L. Heerma van Voss, L. Hesselink en K. Weinbauer (eds), *Dock Workers 1790-1970. International Explorations in Comparative Labour History* (Aldershot 2000) 2 Vols.

alleen maar over mijn geval, in mijn jaar, in mijn plaats', terwijl sommige Fransen daar makkelijk iets groots van maakten.

In Parijs dacht ik dus, hierna moet ik iets groters doen, iets wat meer mensen interesseert. Wat ik aan wilde pakken, was eigenlijk op een eenvoudige observatie gebaseerd. Samen met mijn vriend Bas Nugteren was ik een keer naar Hamburg op vakantie gegaan. Gewoon om te kijken hoe Hamburg is, en toen ik daar kwam dacht ik: 'Deze stad begrijp ik. Dit lijkt in allerlei opzichten op het centrum van Amsterdam of andere plaatsen die ik een beetje ken.' Toen volgde dat Franse verblijf en hoewel Parijs hemelsbreed niet veel verder van hier is dan Hamburg, waren er toch allerlei grote verschillen. Toen dacht ik, eigenlijk is er een soort affiniteit vandaag de dag tussen mensen die rond de Noordzee wonen. Gemiddeld gesproken ga je als Nederlander gemakkelijker om met een Hamburger dan met een Müncheenaar. Als je op een afstandje Denen hoort praten, weet je niet zeker of het Nederlanders of Denen zijn, terwijl je heel makkelijk ziet wat Spanjaarden of Nederlanders zijn. Je zou moeten kijken of zulke overeenkomsten rond de Noordzee te verklaren zijn uit ons verleden. Tijdens het klimaat in Parijs in de nadagen van de *Annales* was het een voor de hand liggende stap om te zeggen: Braudel heeft een prachtig boek geschreven over de Middellandse zee, en de logica van dat boek zou eigenlijk ook van toepassing moeten zijn op de Noordzee.

Teruggekomen uit Parijs heb ik braaf mijn dissertatie afgerond, maar intussen dacht ik: hierna moet ik iets heel anders gaan doen. Inmiddels was ik universitair docent bij Algemene Letteren in Utrecht en toen dacht ik: nu begin ik aan die Noordzee. Toen heb ik met Juliette Roding en Rob Detingmeijer in Leiden een congres georganiseerd waaruit in 1996 een bundel voortkwam.²⁹ Uit dat congres in Leiden over de Noordzee bleek dat ik een naïeve gedachte had gehad. De theorie van Braudel zegt over water in de vroegmoderne periode: het is makkelijk transport en makkelijke communicatie, dus uitwisseling. Degenen die op de kusten wonen hebben veel overeenkomsten. Ook al scheidt die zee ze en vormt ze ook een militaire en politieke grens. Die bundel probeert dat vorm te geven voor de Noordzee door te zeggen: dat werkt ook want allerlei dingen komen overeen tussen de kusten. Maar op dat congres werd ook hele terechte kritiek geleverd. Want allerlei verschijnselen zijn ook in het Europese binnenland zichtbaar, hebben een heel ander verspreidingsgebied dan alleen die kusten. Eigenlijk kan je op die manier alleen maar redeneren als allerlei dingen zich heel manifest alleen maar op de kusten voordoen. Als je dan met die wijsheid teruggaat

²⁹ Juliette Roding en Lex Heerma van Voss (eds), *The North Sea and culture in early modern history (1550-1800)* (Hilversum: Verloren, 1996).

naar Braudel, dan zie je dat hij zijn stelling ook eigenlijk niet verdedigt, maar met prachtige retorische middelen aannemelijk maakt. Hij geeft niet aan hoe die stelling ontkracht zou kunnen worden, bijvoorbeeld.

Op het economisch-historisch congres dat eerst in Sevilla zou plaatsvinden en uiteindelijk in Madrid plaatsvond in 2000, had ik samen met Poul Holm, een Deen, een sessie over de vraag: hoe zit dat met de Noordzee? Omdat dat congres slecht georganiseerd was en een heleboel mensen niet op kwamen dagen, hebben we dat uiteindelijk nog als een aparte conferentie in Wassenaar gedaan. Toen bleken Holm en ik dezelfde conclusie te trekken, namelijk: je moet niet vragen naar de overeenkomsten, want die vind je altijd als je gaat zoeken. Je kunt er dus ook geen grenzen van vaststellen. Als je zoekt naar verschillen, vind je ze trouwens ook altijd. Je moet naar een gebied kijken als er iets gebeurt, je moet de tijger bij zijn staart pakken, je moet zo'n systeem onderzoeken als het in crisis is. Bij de Noordzee in de vroegmoderne periode is de belangrijkste crisis voor ons een heel bekende: de Gouden Eeuw. Dan is er die macht van de Republiek waar ze in Noorwegen en Schotland en overal een antwoord op moeten vinden. Onze vraag werd dus hoe de Noordzeekusten omgaan met die ontzettende economische, politieke en culturele macht van de Republiek in de Gouden Eeuw. Dat heb ik aan NWO voorgelegd. Toen dacht ik dat ze zouden zeggen wat jouw vraag impliceerde: u heeft toch verstand van de achturendag in de twintigste eeuw en niet van de Republiek? Maar gelukkig zeiden ze dat niet en nu kunnen wij dit uitzoeken.

132

Dus aan de ene kant is er wel wat samenhang, maar aan de andere kant is er een scheiding. Twee verschillende onderwerpen.

Ja, maar er is ook wel weer de smaak van het IISG-NEHA, die er eenheid in brengt. Als ik bedenk hoe je zo'n Noordzeevraag aanpakt, dan gaat het altijd via de weg van de sociaal-economische geschiedenis. We kijken naar migratie en naar handel en naar de economische ontwikkeling van de verschillende regio's.

Je wordt ook geroerd door nieuwe stromingen in de geschiedschrijving, zoals het narrativisme? Of zie je daarin een groot gevaar voor de toekomst van het vak?

Ik zou onderscheid willen maken tussen narrativisme en postmodernisme en varianten daarop. Narrativisme is in mijn ogen een vorm waarin je je betoog giet. Vertel je een ontwikkeling als een verhaal, iets waar heel veel geschiedenis zich toe leent, of heb je een vraag waarop je een antwoord wilt hebben? Veel historici vertellen graag een verhaal, en een aantal theoretici vertelt ons nu dat er alleen maar verhalen bestaan.

Ik ben opgeleid op het hoogtepunt van de sociaal-wetenschappelijke golf in de geschiedschrijving, beïnvloed door het idee dat wij vragen moeten stellen en dat daar antwoord op te vinden is. Dus, hoewel bijna alle geschiedenis vaak in delen van zijn betoog narratief is, en mijn geschiedschrijving dat ook is, ben ik ervan overtuigd dat wetenschap vragen moet stellen en dat daar rationele en intersubjectieve antwoorden op te geven zijn. Maar ik zie de waarde van de kritiek. Dat wij geen directe kennis van het verleden hebben, dat we dus naar onze bronnen moeten kijken als betogen die met een bepaald doel opgeschreven zijn, en dat we daar kritisch over moeten zijn, dat vind ik een waardevolle boodschap. Maar ik hecht er aan om er van uit te gaan dat er wel degelijk een verleden geweest is, en dat het een taak van een historicus is om zo goed mogelijk vast te stellen hoe dat verleden geweest is en te verklaren waarom dat zo geweest is.

In deze opzichten ben ik dus ouderwets, achterhaald. Als je het met het buitenland vergelijkt heeft de *'linguistic turn'* in Nederland betrekkelijk weinig invloed gehad in de geschiedschrijving. Daar heb ik gemengde gevoelens over. Aan de ene kant zie je, als dat goed gebeurt, dat het wel degelijk tot inzichten leidt, en dan is het jammer als die inzichten minder in Nederland verworven worden. Maar overheersend vind ik het een dwaalweg en is het mooi dat wij zo'n geringe tik van deze *'linguistic'* molen gehad hebben.

Ik wil nog even teruggaan naar de institutionele kant van het vak. Je bent adjunct-directeur van het NEHA geweest, maar wie leidt het NEHA nu dan?

133

Het NEHA wordt formeel door de directeur van het IISG en het NEHA, Jaap Kloosterman, geleid. Alleen er is geen aparte adjunct-directeur van het NEHA meer. Die taken zijn gewoon reguliere IISG-taken geworden. Het economisch-historisch onderzoek wordt voortaan ook uitgevoerd door het IISG. Dat betekent dat er dus niemand, afgezien van Jaap Kloosterman, de leiding heeft over het NEHA en dat economisch-historisch onderzoek, net zoals het sociaal-historisch onderzoek, onder Marcel van der Linden in de onderzoeksafdeling van het IISG valt. Maar daar is met Jan Luiten van Zanden wel een heel vooraanstaand economisch historicus binnengehaald.

Het NEHA — sinds 1914 een vereniging — is kort geleden omgezet in een stichting, maar wat heeft het voor zin om die stichting nog te hebben?

Dat is voor een aantal dingen goed. De stichting NEHA ziet er op toe dat het IISG voldoende aan economische geschiedenis doet. Zoals altijd is de kleinere partner in een fusie bang dat de grotere zal overvleugelen. Zelf ben ik daar niet zo bang voor, want ik zie vooral vruchtbare samenwerking. Maar het kan natuurlijk helemaal geen kwaad dat het IISG rapporteert, minstens

jaarlijks, aan het NEHA-bestuur of er wel voldoende economisch-historische boeken gekocht worden enzovoort. Het tweede is dat zo'n toestand eigenlijk ook aan de sociale geschiedenis-kant bestaat. De collectie is eigendom van de Stichting NEHA, respectievelijk de Stichting IISG, en die werkt samen met de KNAW in het KNAW-Instituut IISG. Maar de KNAW is niet eigenaar van de collectie.

Als iemand iets aan het IISG geeft, dan is het niet zo dat de KNAW op een gegeven moment zou kunnen zeggen: nu hebben we er genoeg van, nu verkopen we het. Die stichtingen waken daarover. Dat is een nuttige eigen functie. In het geval van het NEHA is er dan ook nog het feit dat door de verwante Posthumus-stichting er enig geld is waardoor het NEHA-bestuur ook nog een stimulerende rol kan spelen voor de economische geschiedschrijving in Nederland.

Ingewikkeld hoor, voor een buitenstaander.

Maar het werkt. Een benzinemotor is ook ingewikkeld voor een buitenstaander, maar we klagen er niet over, omdat het ding werkt.

Een laatste punt. Waarin zijn wij goed in Nederland, als economisch- en sociaal- historici en waarin zijn wij niet zo goed, zwak, slecht?

134

Het is vast Nederlands om met meer genoegen en makkelijker de tweede vraag te kunnen beantwoorden dan de eerste.

Ik denk dat wij niet zo goed zijn in de vertaalslag — waarover mij de schellen van de ogen vielen in Parijs — dat je niet alleen iets bedenkt en iets uitzoekt maar het ook weet te verkopen aan de buitenwereld. Wij kunnen heel goed uitleggen waarom Landes en Schama niet zulke goede boeken publiceren, maar we zijn zelf niet in staat boeken te schrijven die de sociaal-economische geschiedenis van de Nederlanden aan een groot internationaal publiek verkoopt. Dat wordt overigens, geloof ik, bij de jongere generatie die nu zo'n beetje promoveert al een stuk beter.

En dat kan ook goed, maar dan ben ik inmiddels bij onze sterke kanten aangekomen. Die hebben te maken met 'waar een klein land groot in is'. Er zijn drie dingen, denk ik, die de economische geschiedenis van Nederland héél interessant maken voor de buitenwereld. Het eerste is de Republiek, met de vraag: waar komt dat vandaan, hoe heeft die wereldmacht kunnen bestaan in zo'n kleine en zompige uithoek van Europa? En waarom heeft ze zich niet ontwikkeld tot een volgende stap? Het tweede punt is Indonesië: een heel klein deel van de wereldbevolking in een klein stukje land, heeft heel lang een groot deel van de wereldbevolking op een groot stuk land effectief geregeerd en eigenlijk de huidige vorm en samenhang van een van de grootste en potentieel machtigste landen ter wereld bepaald. Zonder het Nederlands

kolonialisme zou Indonesië in deze vorm niet bestaan. En in de derde plaats is er nog een Nederlands wonder dat wij door zijn vanzelfsprekendheid niet zo erg zien, maar een klein land heeft in de twintigste eeuw een opmerkelijke, vreedzame, rationele, tolerante en rijke samenleving voortgebracht. Dat is duidelijk minder uniek dan die twee andere voorbeelden, omdat je dat ook over Denemarken of België zou kunnen zeggen, maar dat is ook interessant voor de buitenwereld en die belangstelling zie je dus ook. Kortom, we zitten op een goudmijn. Collectief hebben we heel veel deskundigheid en ik denk dat we langzaamaan beter worden om die goudmijn te exploiteren. Als je bijvoorbeeld het aantal Nederlandse economisch-historici dat tegenwoordig naar internationale congressen gaat vergelijkt met twintig jaar geleden, dan is daarin een sterke groei te zien.

